

LLINATGES I MALNOMS A LA FRASEOLOGIA POPULAR DE LA MARINA

Francesc Xavier LLORCA IBI

0.1. INTRODUCCIÓ

Com ens diu Maria Conca a l'“Estudi Introductori” d'Els Refranys Catalans, el refrany és un fet comunicatiu que naix en un moment i context concrets. És per ço que el seu sentit últim no depèn del contingut semàntic de l'enunciat abstracte sinó de la situació concreta de l'enunciació.

Les unitats fraseològiques es creen dins d'una estructura rítmica i sintàctica que té com a resultat una immobilitat de la seua forma. És a dir, totes aquestes estructures com a fet comunicatiu que són ens aportaran una informació lingüística, filològica, cultural i històrica difícilment modificable pel pas del temps. El resultat és un producte lingüístic popular —força agradós d'investigar— que ens retorna la visió i les sensacions que del món tingueren alguna vegada els nostres avantpassats. Són el testimoni viu dels referents pretèrits, de les pors, de les alegries, de les obsessions i d'un llarg llistat de matisos perduts que conformaven la vida diària d'aquelles gents. Sens dubte, pensaments i sentiments que mai no arribaríem a esbrinar ens són retornats pel boca a boca secular.

0.2. METODOLOGIA

Partint d'aquesta idea presente una sèrie d'unitats fraseològiques majoritàriament de recull propi i, unes poques, d'altres autors. El seu lligam comú és la presència de noms, llinatges i malnoms propis de la comarca que s'estén entre el Penyal d'Ifac i el Barranc d'Aigües, la Marina. Sobre cada unitat fraseològica assage de fer un petit estudi, és a dir, no és només constatar allò que s'hi troba sinó també esbrinar-ne l'origen i l'extensió de cada unitat. Així mateix, he procurat cercar cadascuna de les expressions en fonts bibliogràfiques tot indicant- ho mitjançant notes. Finalment com a cloenda faig una sèrie de consideracions a les quals permet arribar el recull ací exposat.

Per tal d'establir un ordre els he agrupat en els següents apartats temàtics:

- **NOMINACIÓ RELIGIOSA.** S'hi inclouen tots aquells enunciats que tenen un component religiós.
- **NOMINACIÓ HISTÒRICA.** Les persones viuen en un temps i un espai determinats, els incidents d'aquella etapa vital marquen l'existència de les persones i fan que s'hi donen unes formulacions lingüístiques fàcils de recordar i que rememoren aqueixes situacions. Per tant, el vessant històric també s'hi pot escatir.
- **DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL.** L'home i la terra acaben identificant-se i, al remat, acaba produint-se un intercanvi entre el nom de famílies i el lloc on viuen. Aquest punt agrupa els refranys que posen en relació un cognom, un nom o un malnom i un determinat territori.
- **PERSONATGES PUNTUALS.** Hi són totes aquelles elaboracions lingüístiques —sobretot amb malnoms— que semblen referir a determinats personatges populars. La informació que sobre ells es pot obtenir és ben minsà.

1.1. NOMINACIÓ RELIGIOSA

Encendre's com sant Llorenç. Apareix l'expressió en rebre una persona una cremada. Sant Llorenç consentí a ser torrat banda i banda per no renegar de la fe cristiana el dia 10 d'agost de l'any 258.

Estar fet un sant Llätzer. Estar una persona o un objecte fet malbé. Segons una tradició sant Llätzer era leprós i tenia el cos ple de nafres; a més a més, era cec i la seua salut era força dolenta. En caure estroncat a terra només se'n va compadir un gos que li llepà les nafres fins que li les va guarir. Per tot açò és el patró de leprosos, gossos i orbs.

Ser més gran que sant Jordi. El nostre sant guerrer. La idea de grandesa correspon amb la d'un guerrer que havia de lluitar contra els infidels. El sistema defensiu de la Marina connectava directament amb Alcoi i aquest fet pot haver mantingut ben viva la memòria del sant. A més, en una comarca on no abunda molt la toponímia hagiònica aquest sant sí que apareix —i pense que no casualment— en un dels punts de major facilitat per al desembarc dels pirates: la Cala de sant Jordi a les Penyes de l'Albir.

Ser més vell que sant Jeroni. Sant Jeroni és el patró dels corbs, filòsofs i gent d'estudi. No he trobat cap justificació a la seua longevitat.

Però no només els santoral, sinó el coneixement dels personatges bíblics ens pot ajudar a desvetllar el sentit d'algunes frases fetes:

Anar de «Rodes» a Pilatos. Aquesta formulació lingüística ens podria dur a la confusió, més encara si prenem l'enunciació que té lloc a l'Alguer: "Que vagis de Rodes a Piratu..." Sentida d'un alguerés podríem pensar fins i tot en dos ports de mar: Rodes i Piratu. La formulació blaveta ja ens és familiar i clara en el "senyor" Pilatos. Pilatos, figura històrica identificable com a procurador romà de Judea en temps de Jesucrist i actualment malnom de Sella. Però qui és

Rodes? Si unim l'estudi dels fenòmens de fonètica sintàctica amb els coneixements bíblics hi trobarem la solució: es tracta d'Herodes Antipas, tetrarca de la Galilea també en temps del Nostre Senyor. Per tant, l'enunciació exacta és "anar d'Herodes a Pilatos" en referència al camí que va seguir Jesús de Nazaret abans del Calvari. A la Marina s'aplica especialment al fet d'una criatura menuda que passa de braç en braç o al cas d'una persona major que va de casa en casa per tal de ser sostinguda entre tota la família. A l'Alguer fa referència a la persona que cerca una solució i és enviada d'un lloc a un altre o d'un funcionari a l'altre.

Ser de la pell de Barrabàs. Aplicat al comportament, evidentment, entremaliat dels xiquets i de les xiquetes.

1.2. NOMINACIÓ HISTÒRICA

Eixe va a matar al Drac.

* *Que vindrà el Drac i te s'emportarà.*

* *Tanca bé no siga que t'agarre el Drac.*

Martínez i Martínez recull totes tres expressions a Altea. Com ell mateix diu d'antuvi sembla que fan referència a l'animal mitològic, però va tenir la curiositat i l'encert de demanar als vells de la població sobre aqueix ser. La resposta no fou una divagació sobre éssers mítics, contes de fades i dracs. La resposta va ser un personatge real, històric i tan terrible com les expressions acunyades deixen entreveure "era un moro que havia hagut per Lauar, y els pòbles del Marquesat y la Marina". La mateixa resposta va obtenir al Marquesat, concretament a Pego, en demanar sobre aquest Drac. Al-Azraq és un *lâqab* o sobrenom —element que junt a la *kunya*, *ism*, *nasab* i *nisba* formava el sistema onomàstic àrab a l'Edat Mitjana—. És curiós que la traducció d'aquest *lâqab* siga el nom que popularment reben els habitants de la marina, *els blavets*.

Estar com els Llorca i els Llinares. Aquesta comparació es fa en referència a les males relacions entre dues persones o colles de gent. Una vegada escoltat aquest refrany i preguntant als majors de la família per què es deia això contaven una història que es perdia en el passat. Els majors solien dir que una vegada hi hagué una guerra entre els Llorca i els Llinares, però no sabien ni per què ni quan. Tanmateix, sabent que aquestes maneres de dir per mitològiques que semblen tenen una base real, calia abocar-se a la historiografia per trobar-hi un fonament. Si seguim Pere Maria Orts i Bosch podrem llegir la següent afirmació:

"Ferran el Catòlic escriu al lloctinent del Regne manant-li que pose fi a les bandositats de la Vila. Que els veïns s'han dividit en dos bàndols i que hi prenen part els mateixos oficials del govern.

Els Llorques i els Llinares, així s'apel·laren els dos partits per fer-se la guerra, omplint de gom a gom els lligats de papers amb llurs venjances, contravenjances i sang per tot arreu. El XVI i el XVII n'estigueren el dos segles més avalotats. De l'any 1601 hi ha un informe molt detallat".

És a dir, atesant el fil de la història ix a la llum un conflicte que va marcar pregonament la Marina. Conflicte iniciat fa cinc-cents anys i desenvolupat al llarg dels dos segles següents. D'aquest fet oblidat per la majoria de la població queda un record oral boirós dins la família i una estructuració lingüística en forma de comparació conservada per tota la comunitat. Aquest exemple ens mostra que el refrany és capaç de conservar al llarg dels segles allò que el pas del temps ha esborrat de la memòria de les persones.

El miracle de Mahoma que es gità al sol i s'alçà a l'ombra. Es diu quan algú creu que ha fet una gran cosa i la consideració dels qui l'escolten no és així. També hi observem un caire despectiu vers l'altra gran religió dels valencians.

Que vindrà el moro Mussa. La figura de Mussa com a element històric i real desapareix de la memòria dels enuncians, però de nou la formulació lingüística ha fixat un personatge històric en el parlar de cada dia. Una frase curta, concisa i enunciativa de manera dura i gesticulació tensa. No queda lloc per al dubte, Mussa és l'enemic. Sembla tractar-se d'un ism pres d'un dels personatges de l'Antic Testament, Moisès. Un repàs a les vicissituds militars de la Península Ibèrica ens retorna la figura de diversos *Musà* com a personatges reals i formidables. Per exemple, *Musà Ibn Nusayr* que conquistà al S.VIII la península. La figura del qual esdevingué llegendària.

Ser més lladre que Pinet, Mixana i el Bou. La base d'aquesta dita fou l'activitat bandolera dels tres personatges esmentats i que va tenir com a àrea principal d'actuació la comarca.

1.3. DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL FAMILIAR

Cano i Santamaria ja som a la Nucia. Fins i tot actualment una simple visita a la població confirma aquesta aseveració.

*Els Nassarios són d'Orxeta
i els Llorques de Finestrat,
els Nesos són de la Vila
i els de Rellu els Enganxats.*

En primer lloc trobem la referència a *Orxeta* i els *Nazaris*. Sant Nazari, màrtir de Milà, i sant Tomàs de Villanueva, arquebisbe de València, són els patrons d'aquest poble de la Marina. És característic d'aquesta localitat l'alta freqüència d'individus batejats amb el nom de *Nazari* front l'escassetat en la resta de les poblacions. I resulta més significatiu si ho comparem amb el nom de sant Tomàs. També hi ha molts *Tomasos* al poble, però com que és un nom comú a les altres poblacions no és pren com a definidor i específic d'Orxeta.

La referència als *Llorques* i *Finestrat* té relació amb l'anterior esment dels Llorques. Sembla que un dels refugis de la família fou la partida de Benienco, a Finestrat —d'ací que el malnom d'una branca siga "els Benienco"—. La gran quantitat d'individus amb aquest cognom és característica de Finestrat.

Neso és un altre nom i no és més que la pronunciació vilera del nom *Ginés*. *Ginés*, nom molt comú a la Vila Joiosa, acaba esdevenint tret diferenciador front la resta de pobles. Tots dos han acabat identificats. Aquest procés identificatiu també es dona en altres casos com el nom *Saoro* (Salvadoro) i Callosa d'en Sarrià.

Enganxats. És el malnom d'una família de Relleu. Aquesta família sembla que renaix de la Torre i té terra a Relleu. També són presents a la Vila Joiosa.

Ser més que els Devesa. Els Devesa són una família que pràcticament s'estén per tota la comarca i més enllà. Se'ls ha pres com exemple de prodigalitat familiar.

1.4. PERSONATGES PUNTUALS

En darrer lloc trobem una sèrie de maneres de dir que confirmen allò que és dit a la introducció, s'oblida el personatge i la seua acció, però roman la formulació lingüística:

La caravina d'Ambrós, carregada amb segó. Emprada per expressar la inutilitat d'alguna cosa.

Córrer més que el Xato de Polop. Segons recull Sanchis Guarner era un polopí que en vint-i-quatre hores feia el viatge d'anada i tornada de la Marina a la Ribera del Xúquer.

Córrer més que Meló. Meló és el malnom d'un curiós personatge alacantí que aprofitava qualsevol manifestació multitudinària per fer demostracions de la seua resistència a l'hora de córrer.

Dient-ho tu, com si ho diguera la Xata de Finestrat. Sembla que era una endvinaire que mai no errava.

Lluïsa la de Sella que tot era d'ella. S'aplica a aqueixa mena de persones que diuen posseir més del que la realitat sembla demostrar.

Paréixer la núvia de Lluís Berenguer. Martínez i Martínez diu que és "quan una va molt templada en dies de faena".

Pelé, Melé i el xiquet de l'esquila(d)or. S'aplica en pla irònic-afectiu a les colles d'amics en voler fer-los una petita broma.

Quedar com Camot, amb una mà davant i l'altra darrere. Indica el mal acabament d'una acció.

Saber més que Lepe. Es diu d'una persona molt sabuda i, especialment, quan sembla que no ho és. També recollida per Martí Gadea qui ens hi explica que l'abat francès Leppé fou l'inventor d'un sistema per ensenyar a llegir i escriure els sordomuts.

Ser Barró. Indica una persona insignificant o sense importància. És usual que hom s'ho diga a si mateix per remarcar que ningú no li fa cas i reclama una mica d'atenció. Al DCVB trobem el substantiu *barró* 'barra relativament curta' i junt a aquesta accepció trobem la d' 'home aturat, que no fa res de bo. "Estàs fet un barró" (Castelló)'. Possiblement de la metàfora *estar fet un barró* es va passar a prendre barró com un malnom; o tal volta l'existent malnom Barró i aqueixa accepció es van fondre.

Ser més burro que Palot. S'aplica a les persones d'enteniment curt o quan es vol molestar algú. Per la seua forma sembla un malnom. Com ocorre amb el susdit Barró, al DCVB trobem *palot* 'cadascuna de les ratlles gruixudes que fan els aprenents d'escriure, per començar a adquirir pràctica amb la ploma'. Possiblement l'aparent malnom no siga més que una derivació d'aqueixes ratlletes gruixudes que són usades com a guia a l'hora d'escriure.

Ser més lladre que Carracuca. Adreçament per criticar la mala qualitat moral d'una persona.

*Si vols casar-te en l'Alfàs
pren parer de la Bessona
i la Bessona et dirà
en l'Alfàs el pa que es dóna.*

La tia Basiula, que sempre té un poll que li piula. Aquest joc de paraules ens confirma allò que és dit a l'inici, en perdre el context es perd la significació.

Té la vergonya del gos de Pinyol. No tenir cap mena de vergonya.

Testimoni de vista, Pasqual el cego. Enunciació irònica per criticar la poca utilitat d'una persona en l'ocupació d'una determinada funció.

*Torralba, el de la Nucia,
tenia moltes raons,
però u d'Alfàs li dia:
no passe d'eixes racions.*

2.0. CONCLUSIONS

Com ens demostra la vida de cada dia, els fets i les persones s'obliden però la memòria dels pobles ha trobat un sistema de fixació d'aqueixos fets i individus que resten inalterables fins que al remat una innovació cultural les elimina o les actualitza.

La cultura, la religió, la història, les creences d'una comunitat romanen estructurades en unes formes lingüístiques que en alterar-se el context de formació i el context d'aplicació semblen més una rutina expressiva que un fet comunicatiu. Però aqueixa suposició és falsa, si gratem suauement la fraseologia establerta revifa una altra vegada allò que el cos social va convenir a transmetre en forma de refrany, dita, proverbi o exclamació. Cada tipus d'unitat fraseològica presenta unes característiques definides i que a grans trets definirem així:

Les unitats de caire religiós es caracteritzen perquè la religió ha estat un dels elements definidors i cohesionadors de la societat valenciana al llarg de la història. Aquest tret, primer amb els islamitzats i després amb els cristians, ha servit tant de senyal d'afirmació pròpia com de referent diferenciador vers "els altres". Aquesta forta significació del fet religiós en la nostra cultura fa que la nominació de sants i profetes aparega ara i adés en la boca dels parlants de la comarca, no només s'havia de ser cristià sinó també demostrar-ho. El subjecte coneixia els sants i era capaç d'aplicar-ho a les situacions diàries: si es cremava era com *sant Llorenç*, si era vell com *sant Jeroni*, si feia una cosa inútil com els

miracles de Mahoma. Cada personatge tenia i té assignada una característica en funció de la seua pròpia història. El coneixement apriorístic de cada personatge fa que l'element més rellevant de cada sant o de cada dimoni siga aplicat a un fet de la vida diària. La seua característica front les altres unitats fraseològiques és que són constament actualitzats i evocats, la seua difusió és ben àmplia.

En segon lloc tenim les **referents a personatges històrics** i fets d'èpoques anteriors que tard o d'hora són oblidats. Queden com una rutina expressiva i les innovacions culturals els posterguen al passat, encara que com els casos ací vistos poden perviure força temps. L'extensió d'aquestes maneres de dir té molt a veure amb la ressonància del fet o del personatge encara que els que perduren abastaran com a poc un àmbit comarcal. El que és indubtable és la seua realitat constatable històricament malgrat l'aparent "fantasiositat" del que semblen estar marcades. Pel que es mostra ací la referència és sobre guerres i perills.

Pel que fa a la **distribució territorial per famílies** podem constatar que de la mateixa manera que com a herència de l'època àrab ha quedat la identificació entre el nom familiar i la terra que habitaren —i són molts els *Beni* i *Bani* que ho demostren—, fins l'allau immigratori dels anys seixanta s'ha conservat una forta identificació entre determinats cognoms i certes poblacions valencianes. Es constata que aquest mecanisme mental basat en una terra un nom familiar segueix donant joc. L'extensió d'aquests modismes és limitada i cada volta menys vàlida en les grans urbs que conformen el món actual.

Els que han estat agrupats com a puntuals són els més febles de tots. Es tracta de personatges d'un poble determinat que per qualsevol motiu crea un modisme. Són personatges d'un lloc i un moment concrets que en desaparèixer la seua generació s'esborren. La seua bona fortuna és constituir-se en veritables rutines expressives per tal d'estendre's i conservar-se.

La conclusió final a la que podem arribar és que les denominades unitats fraseològiques són un fet comunicatiu que adopta una estructura rítmica i sintàctica fixa. Aquesta característica d'immobilitat els permet córrer a través del temps i fer-les esdevenir un producte cultural analitzable malgrat la seua modesta aparença de rutina expressiva. És a dir, una frase feta, un refrany, una comparació és un missatge que ens arriba del passat indicant-nos una aversió, una por, una simpatia, un rebuig; tota una sèrie d'informacions que fan conèixer millor el context on es creen. Com a fruit d'un poble i d'un temps s'incardinen amb coherència global a la llengua usada, al desenvolupament cultural del grup i a l'estament professional que les crea esdevenint una eina importantíssima per a qualsevol amant de la seua llengua i de la seua cultura.

3.0. BIBLIOGRAFIA

- CONCA, Maria, *Els refranys Catalans*, Ed. 3 i 4, València, 1985
- “La fraseologia en l’ensenyament de la llengua catalana”, *Comunicacions i ponències. Segon simposi del professorat de valencià de l’ensenyament mitjà i de l’educació secundària obligatòria*, ps. 113-124, Ed. Conselleria d’Educació i Ciència, València, 1994.
- CRÒNICA, *Llibre dels fets del rei en Jaume*, Vol II. Ed. Barcino, Barcelona, 1991.
- DCVB. *Diccionari català, valencià, balear*. 10 vols. Editorial Moll. Palma de Mallorca, 1980.
- LLEDÓ DEvesa, I., *Demografia de les famílies Devesa-Ivorra*. Ed. Isabel Lledó Devesa. Benidorm, 1985.
- LOY, Vito, L’Alguer. *Periòdic de cultura i informació*. Any VI, núm. 27, març-abril 1993. L’Alguer, 1993.
- MARTÍ GADEA, J., *Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la terra del gè*. Primera part. València, 1908. Edició facsímil. Librerías París-Valencia. València, 1993.
- MARTÍNEZ i MARTÍNEZ, F., *Coses de la meua terra*. Folklore valencià. 3 Vols. València, 1920. Ed. Facsímil. Ed. Revista Altea y Ediciones Aitana. Altea, 1987.
- ORTS i BOSCH, P.M., *Introducció a la Història de la Vila Joiosa i el notari Andreu Mayor*. Ed. Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial. Alacant, 1972.
- SANCHIS GUARNER, M., *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, II Obra Completa-Vol. 3. Edicions 3 i 4, València, 1982.